

ЕЛМ ВӘ ҺӘЈАТ

12
1980

АЗƏРБАЙЧАНДА

ƏРƏБШҮНАСЛЫГ

БҮТҮН көклəri илə Жахын вə Орта Шəргин тарихинə бағлы олан, даһа доғрусу, эсрлэр боју бу рекионун тарихи илə ајрылмаз вəддэтдə инкишаф едэн Азербайчанда эрəбшүнаслыг бир елм ки-ми, шүбһесиз ки, гəдимдэн мөвчуддур. Азербайчанын алим вə философлары, шаир вə эдиблери орта эср Шəрг мэдəнијјетинин вə ичтимаи фикринин јарадылмасында, инкишафында вə өјрəнилмэсиндə јахындан иштирак етмишлэр. Азербайчан Русијанын тэркибинə дахил олдугдан сонра габагчыл рус елминин вə ичтимаи фикринин тəсири алтында Азербайчанда А. Бакиханов, М. Ч. Топчубашов, М. А. Казым бəј, М. Ф. Ахундов ки-ми көркəmли шəргшүнас алимлэр јетишмишлэр.

Азербайчанда Совет һакимијјəти гурулдугдан сонра шəргшүнаслыг елми, о чүмладэн эрəбшүнаслыг өзүнүн јени инкишаф јолуна гəдэм гојмушдур.

1922-чи илдə С. М. Киров адына Азербайчан Дəвлət Университетиндə илк дəфə шəргшүнаслыг факултəси јарадылды. 1950-чи иллəрин сонунда исə республиканын елми вə мэдəни һəјатында эламетдар бир һадисə баш верди. Азербайчан ССР Назирлэр Советинин тəшəббүсү вə ССР И Елмлэр Академијасынын јардымы илə 1958-чи илин март ајында Азербайчан ССР Елмлэр Академијасынын Тарих Институтунун харичи Шəрг өлкөлəri тарихи шəбəсинин эсасында һазырда Жахын вə Орта Шəрг Халғлары Институту адланан Шəргшүнаслыг Институту јарадылды. Республика шəргшүнаслары гаршысында конкрет вəзифələr гојулду. Онлар мөвчуд эи'əнөлери давам етдирмөли вə милли кадрларын гүввəsi илə актуал, хусусилə бу вə ја дикэр сəбəблэрə көрə о замана гəдэр өјрəнилмəsi мүмкүн олмајан проблемлери тəдгиг едэн кејфијјəтчə јени бир мəkтəб јаратмалы идилэр. Эн башлычасы исə эрəб Шəргиндə милли азадлыг һərəкəтларынын аловландығы вə мүстəмлекəчилик гурулушунун сүгута уградығы бир дөврдə эрəбшүнаслығы инкишаф етдирмək нəзəрдə тутулмушду.

Республиканын эрəбшүнаслары гаршысында эрəб өлкөлəриндə кедэн ичтимаи-сијаси просеслери марксист-ленинчи методологик əсасында өјрəнмək, Азербайчанын эрəб хилəфəтинин тэркибинə дахил олдугу вə эрəб дүнјасы илə бағлы олдуғу дөврдəки тарихинин бə'зи сəһифələrини, Азербайчан—эрəб тарихи-мэдəни əлагələrини ишығландырмат вə

эрəбшүнаслығын мүхтəлиф сəһələrиндə тəдгигат апармат үчүн мөһкəm зəмин јаратмат вəзифəsi дурурду.

Республикада эрəбшүнаслығын инкишафынын мөгсəd вə вəзифələrинə кəмək етмək мөгвəјиндэн чыхыш едэн С. М. Киров адына Азербайчан Дəвлət Университетинин шəргшүнаслыг факултəси эрəбшүнасларын јетишидирилмэсинə фəал гошулды. 1957-чи илдэн факултəдə эрəб шəбəси јарадылды. Профессор Ə. Ч. Мəммədовун «Əрəб дили» дərслијинин нəшринин чох əһəмијјəти олду.

1958-чи илэдək республикада, демək олар ки, јүксək ихтисаслы шəргшүнас кадрлар јох идисə, һазырда онларын сажы онларчадыр. Республикамызын эрəбшүнасларыны Азербайчан ССР Елмлэр Академијасынын бир һəгиги үзвү (академик З. М. Бунјадов), ики елмлэр доктору вə ијирмидэн артыг елмлэр намизəди тəмсил едир. Инди Жахын вə Орта Шəрг Халғлары Институтунун 40-дан чох əмəkдашы эрəб өлкөлəринин тарихини, игтисадийјатыны, ичтимаи фикрини, дил вə əдбијјатыны өјрəнир.

Əрəб Шəргиндə милли-азадлыг һərəкəти вə ингилаби просесин актуал мəsəлөлери институт алимлəринин диггət мəркəзиндə дурур. Бу мəsəлə институтда һазырланмыш бир сыра елми эсəрлəрдə өз əксини тапмышдыр. Бунлардан «1934—1963-чү иллəрдə Ирағын Коммунист Партијасынын истиглалијјət вə демократија уғрунда мұбаризəsi», «1963—1975-чи иллəрдə Милли Чəбһəнин Јəмən Халғ Демократик Республикасынын истиглалијјət вə мұтəрəгги инкишафы уғрунда мұбаризəsi», «БЭЭС Партијасынын Суријанын истиглалијјəти уғрунда мұбаризəsi», «Јəмən Халғ Демократик Республикасында социалист идејаларынын јайылмасы», «Мисир Əрəб Республикасынын рəсми идеологикəсында милли вəддət мəsəлəsi», «1965—1975-чи иллəрдə Ираг республикасында демократик фикрин инкишафы» вə башга эсəрлери кəстəрмək олар.

Бу эсəрлэр «Мүасир мəрһələдə Иран, Туркијə вə эрəб өлкөлəриндə антиимпериалист мұбаризəнин форма вə методлары» вə «Јахын вə Орта Шəрг өлкөлəриндə социализм идејаларынын јайылмасы вə антикоммунизмин ифшасы» сəрлөвһəли коллектив елми-тəдгигат иши мөвзуларына дахил олмушдур. Бу елми ишлəрдə эрəб өлкөлəриндə кедэн антиимпериалист мұбаризəнин ичтимаи əсаслары вə һərəкəтвəричи гүввələrи, ичтимаи ин-

гилабларын типолокијасы, ингилабын авангарды проблемлери, мүасир дүнјанын инкишафында вә бејнәлхалг әлагәләрдә әрәб өлкәләринин мөвгеји вә ролу, әрәб өлкәләриндә идеоложи һәјат вә мүбаризәнин вачиб мәсәләләри, ичтимаи тәрәгги јоллары, хүсусилә гејри-капиталист инкишаф, онун хүсусијјәт вә еһтимал олунан төкамүлү арашдырылыб өјрәнилир.

Орта әсрләр тарихини өјрәнмәк саһәсиндә дә институтда мараглы ахтарышлар апарылыр. Бу заман әсас диггәт тәдгиг олунан дөврдә Јахын вә Орта Шәрғдә баш верән халг һәрәкатларынын вә дөвләт гурулушларынын өјрәнилмәсинә верилмәклә јанашы, јалныз мүтәхәссисләрин мөһдуд бир тисминә мө'лум олан әрәб дилли мәнбәләрин тәрчүмәси вә һәмин мәнбәләрин шәрһләр вәсәтисилә кеңиш халг күтләсинә чатдырылмасы да диггәт мәркәзиндә олур.

Институтун бир груп елми әмәкдашы академик З. М. Бунјадовун рәһбәрлији алтында бир сыра гижмәгли әсәрләр һазырламышлар. Бу әсәрләрдән ашағыдакылары хүсусилә гејд етмәк лазымдыр: «IX—XII әср әрәб чоғрафијашүнас сәјјаһлары Азәрбајчан һаггында», «Әзрагиләр тәригәти», «Тулуниләр дөвләти», «Аббасиләр хилафәтиндә зәнчиләр үсјаны», «әт-Тәбәринин «Пејгәмбәрләрин вә шаһларын тарихи» салнамәсиндә Азәрбајчан вә Орта Асија барәдә мө'лумат» вә с. Бу әсәрләрин әсас әһәмијјәти ондадыр ки, бурада илк дөфә олараг Совет Иттифакындакы Шәрғ халгларынын орта әсрләр дөвру тарихини өјрәнилмәмиш мәрһәләси марксист-ленинчи методолокија әсаында ишыгландырылыр. Бу тәдгигатларда Азәрбајчанын онуила гоңшу өлкәләрлә гәдимдән давам едән сых мөдәни әлагәләри, адәт вә ән'әнәләри, мәишәти һаггында мараглы вә јени мө'лумат вардыр.

Академик З. М. Бунјадовун «Азәрбајчанын тарихинә даир әрәб мәнбәләринин хүласәси», «Азәрбајчан VII—IX әсрләрдә», «ән-Нәсәви Султан Чәләл әд-Дин Мәнбурнунун һәјат салнамәси», «Азәрбајчанын атабәјләр дөвләти» вә башга орижинал тәдгигатлары јүксәк елми дөгигликлә орта әсрләрдә Загафгазија, Орта вә Мәркәзи Асија тарихинин лазымынча өјрәнилмәмиш сәһифәләрини ишыгландырыр.

Һазырда бир груп тарихчи әрәбшүнас ССРИ халгларынын тарихи чоһчилдлийинә даһил олачаг бә'зи әрәб мәнбәләри үзәриндә тәдгигат апарыр.

Әрәб дилли әлјазмаларын өјрәнилмәси саһәсиндә 1973-чү илдә Азәрбајчан ССР ЕА Әлјазмалары фондунда тәшкил олунмуш «Әрәбдилли јазылы абидәләрин өјрәнилмәси вә нәшри» шө'бәсинин дә фаалијјәти мөгсәдјәнлдүр. Бу шө'бәдә әрәбдилли әлјазмалары јенидән јохланылыр вә онларын хүсуси изаһлы каталоглары тәртиб едиллир.

Әрәб әдәбијјатынын бир чоһ актуал проблемини вә еләчә дә әрәб дилшүнас-

лығынын бә'зи мүһүм мәсәләләрини өјрәнән филологлары да әрәбшүнастығын инкишафында әмәји чоһдур. Институтун әрәб филолокијасы шө'бәсиндә әдәбијјатчы әрәбшүнасларын сон он илдә һазырладыглары «Хәтиб Тәбризинин һәјат вә јарадычылығы», «Мисир новелласы», «Михаил Нүәјмә вә «Гәләмләр бирлији», «Чүбран Хәлил Чүбран. һәјат вә јарадычылығы», «Һафиз Ибраһимин поезијасы». «Чәмил Сидги әз-Зәһавинин һәјат вә јарадычылығы», «Ибн әл-Мүгаффаһнын һәјат вә јарадычылығы», «әл-Мүтәнәббинин һәјат вә јарадычылығы», «Әрәб поезијасында хүррәмиләр һәрәкатынын әкси» вә башга монографијаларда классик вә мүасир әрәб әдәбијјатынын бир сыра кәркәмли вә мүтәрәгги нүмајәндәләринин јарадычылыг јолу тәдгиг олунур, әрәб—Азәрбајчан мөдәни әлагәләри өјрәнилир. Ајры-ајры шәхсијјәтләрин јарадычылығынын тәдгиги әдәбијјатчылар имкан вермишдир ки, әрәб әдәбијјатында баш верән бир сыра мүһүм әдәби процесләри арашдыран фундаментал, үмумиләшдиричи елминәзәри вә елми-популјар әсәрләр јаратсынлар. Бу саһәдә илк аддымлар артыг атылмышдыр. 1971-чи, 1973-чү вә 1979-чу илләрдә «Елм» нәшријјатында чапдан чыхмыш «Әрәб филолокијасы мәсәләләри» топлусу белә әсәрләрдәндир. Бу топлулар даһил едилмиш мөгаләләр әрәб әдәбијјатынын вә дилшүнастығынын мараглы вә вачиб мәсәләринә, әрәб дилли Азәрбајчан мөдәнијјәтинин аз өјрәнилмиш саһәләринә һәср едилмишдир.

Һазырда әдәбијјатчылар бүтүн әрәб әләми үчүн чоһ лазымлы вә актуал олан бир мөвзу — «Әрәб әдәбијјатында милли-азадлыг һәрәкатынын инкиасы» мөвзусу үзәриндә коллектив тәдгигатларыны давам етдириләр.

Институтда әрәб дилчилији илә мәшғул олан алимләр тәрәфиндән һазырланмыш «Классик Азәрбајчан дилиндә ишләнән әрәб вә фарс сөзләринин лүгәти», «Әрәбчә—азәрбајчанча лүгәт» кими столүстү китаблар һәм мүтәхәссисләрә, һәм дә кеңиш охучу күтләсинин истифадәсинә верилмишдир. «Әз-Зәнчанинин «Мабади фи-т-тәсриф» әсәри, «Мүасир әрәб дилиндә түрк мәншәли сөзләр» кими мараглы монографијалар чап олунмушдур. «Мүасир әрәб дилиндә фарс сөзләри», «Әрәб дилиндә нитг һиссәләринин тәснифаты», «Ираг түркмәнләринин дилиндә әрәб сөзләри», «Азәрбајчанын топонимикасы орта әср әрәб чоғрафи мәнбәләриндә» вә бу кими мөвзулар дилчләрин әсас тәдгигат объектләриндәндир.

«Азәрбајчанын топонимикасы орта әср әрәб чоғрафи мәнбәләриндә» адлы әсәрдә IX—XIV әсрләрә аид әрәб чоғрафи мәнбәләриндәки Азәрбајчан әразисиндә олан топонимләрин грамматик структуру вә дәјишилмәси јолу ајдынлашдырылыр. Топонимләрин лингвистик анализи кәсәтәрир ки, Азәрбајчанын топонимикасын-

да тарихин бир сыра мұһүм вә марағлы хүсусијјәтләри өз әксини тапмышдыр.

Хүсуси монографиялардан вә коллектив топлулардан башга мәркәзи вә республика мәтбуатында әрәбшүнасларын Јахын вә Орта Шәрг рекионунун мұхтәлиф актуал вә марағлы проблемләрини ишығландыран јүзләрлә мөғаләләри дәрч олунмушдур.

Әрәбшүнасларын бә'зи нәзәри тәдгигатларынын практик нәтичәси антологиялар, ше'рләр вә һекајәләр мәчмуәләри шәклиндә кениш охучу күтләсинә чатдырылмышдыр. Белә ки, республикамызын бир сыра нәшријјатлары мұасир әрәб әдәбијјатынын көркәмли вә мütәрәгги нүмајәндәләринин бәдијјарадычылығындан сечилмиш нүмунәләри Азәрбајчан дилиндә нәшр етдирмишләр. Бунлардан «Әрәб һекајәләри», «Инсан вә гуш», «Мисир һекајәләри», «Јердән доған күнәш» кими китаблары көстәрмәк олар. «Ираг әдәбијјаты антологиясы» һазырда «Јазычы» нәшријјатында чапа һазырланыр. Бүтүн бу китаблара дахил олан бәдијјарадычы орижиналдан тәрчүмәчиләри республикамызын әрәбшүнасларыдыр. Әрәб шаир вә әдибләринин әсәрләринин Бақыда Азәрбајчан дилиндә нәшр олунмасы, Азәрбајчан совет поезијјасынын көркәмли нүмајәндәләри олан Сәмәд Вур-

ғунун, Сүләјман Рүстәмнин, Рәсул Рзанын, Мәммәд Раһимин, Осман Сарывәллинин, Нәби Хәзринин, Бәхтијар Ваһабзәдәнин вә башгаларынын ше'рләринин исә әрәб өлкәләриндә нәшри вә јайылмасы, шүбһәсиз, Азәрбајчан—әрәб әдәби-мәдәни әлағәләринин кенишләнмәси вә мөһкәмләнмәси ишиндә ирәли атылмыш мұһүм аддымлардандыр.

Әрәбшүнасларын В. И. Ленинин анандан олмасынын 110-чу илдөнүмүнә, Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын гөләбәсинин 60-чы илдөнүмүнә, Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гурулмасынын вә Азәрбајчан Коммунист Партијјасынын јарадылмасынын 60 иллик јубиләјинә һәср олунмуш нәшрләрдә ишти-рақлары да гәнаәтбәхш олмушдур. «Шәрг шаирләри Ленин вә Советләр өлкәси һағында», «Бөјүк Октјабр вә Шәрг халқларынын милли-азадлығ мұбаризәси», «Совет Азәрбајчаны вә харичи Шәрг» адлы јубиләј мәчмуәләринин һазырланмасында әрәбшүнасларын әмәји аз олмышдыр.

Аида ИМАНГУЛИЈЕВА,
филолокија елмләри намизәди.

Есмәралда АҒАЈЕВА,
тарих елмләри намизәди.